

АНТРОПОЦЕНТРИЧНА ФУНКЦІЯ КОНЦЕПТУ ПРИРОДА У ТВОРАХ ЛЕОПОЛЬДА ФОН ЗАХЕР-МАЗОХА

Статья посвящена изучению особенностей изображения окружающей среды в новеллах Леопольда фон Захер-Мазоха. Проанализирован концепт ПРИРОДА с точки зрения когнитивной поэтики. Особенное внимание сконцентрировано на детерминированности исследуемого концепта личностно-авторским компонентом.

Ключевые слова: концепт, природа, антропоцентрическая функция, Галичина.

The article deals with the peculiarities of nature depiction in the stories by Leopold von Sacher-Masoch. The concept NATURE is analyzed from the aspect of cognitive poetics. The main point is the determination of the investigated concept of the personal author's component.

Key words: concept, nature, anthropocentric function, Galicia

Леопольда фон Захер-Мазоха вважають одним з перших письменників галицького походження, який відкрив свою Батьківщину німецькомовному читачеві. Впродовж усього життя Галичина була його “ментальним ландшафтом”, невичерпним резервуаром мотивів та образів для численних творів. Образ Галичини, її соціальні та національні конфлікти стали визначальними для творчого доробку Л. фон Захер-Мазоха, передусім для новел циклу “Заповіт Каїна”. “У Захер-Мазоха він (образ Галичини. — Н. Д.) витворює центральний топос світу уяви письменника, стає зримим місцем втілення думки, смислового представлення продуманих контекстів” [1: 374].

Щоправда, творчість Л. фон Захер-Мазоха довгий час або інтерпретувалася через призму психологічно-сексуальної перверсії, або взагалі була несправедливо забутою. І лише в останні десятиліття вона стала об'єктом досліджень, які зосереджують свою увагу на спадщині

письменника (М. Кланська, М. Фарін, А. Опель, Л. Полубоярінова, М. Вальо, А.-Г. Горбач, Л. Цибенко). Однак, літературний доробок Л. фон Захер-Мазоха майже не аналізувався з точки зору когнітивної поетики, яка передбачає вивчення особливостей лексичної експлікації найважливіших концептів.

Проблема функціонування лексичних одиниць, які номінують концепт ПРИРОДА у творчості Л. фон Захер-Мазоха, досі не була предметом окремого наукового дослідження. Цим визначається **актуальність** статті.

Об'єктом дослідження є образ довкілля, зафіксований у творах Леопольда фон Захер-Мазоха, який реконструюється на основі досліджуваних текстів як єдиний концепт ПРИРОДА. **Предметом** наукового пошуку виступають окремі описи живої природи в аналізованих текстах.

Метою дослідження є визначення антропоцентричних характеристик концепту ПРИРОДА в новелах Л. фон Захер-Мазоха.

Пріоритетними для лінгвістики тексту на сучасному етапі є когнітивний та антропоцентричний напрями. З когнітивної точки зору, художній текст є цікавим як втілення індивідуальної концептосфери мовної особистості автора, адже зображений в художньому тексті світ має опосередкований стосунок до дійсності, відображає, перетворює її відповідно до інтенцій автора. На думку О. Селіванової, для сучасної лінгвістики тексту визначальним є “перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складовими, як особистість мовця (автора) у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей” [2: 106].

Концепт ПРИРОДА, який реалізується в конкретних художніх текстах, можна трактувати як “квант знання” (О. Кубрякова) людини про навколишній світ, тому його вербалізація на рівні художнього тексту пов'язана в першу чергу із особистісно-авторським фактором.

Антропоцентрична функція концепту ПРИРОДА проявляє себе як авторське і персональне сприйняття довкілля та характеризується їх тісним сплетінням. На основі антропоцентричної функції концепту ПРИРОДА Р. Луценко виділяє в його структурі загальнонаціональний, особистісний та сенсорний компоненти [3: 16].

Загальнонаціональний компонент концепту ПРИРОДА можна ідентифікувати із сукупним образом природи, зафіксованим в текстах німецькомовних письменників Галичини кінця XIX — першої половини XX ст. До повторюваних компонентів належить опис окремих

деталей галицького ландшафту, які сукупно створюють образ неосяжних зелених рівнин, вкритих лісами карпатських гір, зоряних ночей та морозних зим. Саме такі характеристики галицького пейзажу традиційно присутні в творах таких галицьких авторів, як-от К. Е. Францоз, Й. Рот, М. Шпербер, А. Гранах.

Особистісно-авторський компонент є провідним в антропоцентричній функції пейзажу в тексті. “Автор, реалізуючи власну індивідуальність, оперує ним (пейзажем. — *Н. Д.*) як особливим змістовним засобом, створюючи зрештою якийсь узагальнений образ літературно-художнього пейзажу, який, з одного боку, має в структурі тексту власну інформативну та функціональну значимість, а з іншого — корелює з іншими елементами тексту” [3: 3].

Л. фон Захер-Мазоха вважають майстром пейзажу: “...чи не вперше в німецькомовній літературі з’являються неповторної краси картини українських Карпат у новелах “Опришок” та “Дон Жуан з Коломиї”, сповнені найтонших спостережень та філігранності живописних деталей, зіставні з баченням карпатського світу у Михайла Коцюбинського та Гната Хоткевича” [1: 372]. Письменник обирає тлом своєї творчості здебільшого галицькі пейзажі, які ще за життя автора вважалися найвищим художнім досягненням його прози: безкрайні подільські рівнини, степи із багатомірною флорою, широкі лани пшениці чи Карпати із густими лісами та крутими скелями. “*Wer die weiten Felder, das goldglänzende Ährenmeer, die Steppe, diesen Ozean aus Gras und Blumen, die Ebene, die sich in der Ferne im Himmel verliert, die felsigen Berge und jahrhundertalten Tannen der Karpaten, zu deren Füßen einst die Wellen des Meeres brandeten, wer dies alles nicht gesehen hat, der wird weder diese Liebe noch den russischen Charakter jemals verstehen können*” [4: 32–33].

Любов письменника до природи загалом і до краси галицького краю визріла ще в дитячі роки, коли він проводив літо в Золочеві та Винниках. Тут він полюбив рівнини та карпатські верховини, які згодом зумів з вражаючою точністю зобразити у своїх новелах: “*Im Sommer waren wir stets auf dem Land, in Zlazow oder dem wunderschönen Winiki; ich hatte eine kleine Flinte und eine Jagdtasche und durchstreifte, ganz mir selbst überlassen, Wald und Feld, Sumpf und Berge. Ich konnte stundenlang auf dem Teufelsfelsen sitzen und in die unermessliche podolische Fläche hineinblicken... Damals erwachte wohl zu gleicher Zeit in mir jene tiefe Liebe für die Natur, welche man jetzt meinen Geschichten aus Galizien nachrühmt*” [5: 262]. Ландшафти дитинства, втрачена вітчиз-

на та ностальгія за нею надихали автора на створення неперевершених образів природи. До того ж неабияку роль відігравав той факт, що письменник вважав себе слов'янином. *“Immer habe ich für dieses Land die religiöse und leidenschaftliche Liebe empfunden, die der Slave für seine Heimat hegt. Das Fleckchen Erde, auf dem ich geboren wurde, war denn auch für mich stets wie eine Mutter, etwas Verehrungswürdiges, etwas Heiliges”* [4: 32].

Природа Галичини не випадково стає тлом для творів Л. фон Захер-Мазоха, адже вона є не лише топомосом втраченої Батьківщини, але й якнайвиразніше ілюструє вихід із віковичної дилеми — протистояння емоцій і розуму, природи і цивілізації. У своєму автобіографічному оповіданні автор зазначає, що на цих неозорих галицьких рівнинах людина відчуває вічність та усвідомлює, що вона — лише маленька частина природи, яка є нічим у масштабах Всесвіту. Тому її успіхи чи невдачі, її неминуха смерть не мають жодного значення. Причому природа ані добра, ані жорстока, вона лише дотримується законів світу, до яких належать смерть, занепад і загибель. І хоча таке відчуття викликає усвідомлення власної нікчемності, воно все ж піднімає людину над цим нікчемним світом до зірок, які тут, на окраїні Габсбурзької імперії, видаються ближчими, ніж в яскравих містах Заходу. Тут людина бачить суворе, проте справжнє обличчя природи [4, 33]. У такому натуралістичному трактуванні природи проявляється вплив філософських ідей А. Шопенгауера, якими цікавився письменник. До того ж автор вважає песимізм та фаталізм типово галицькими рисами, детермінованими самою природою Галичини: *“Was macht unser Volk so melancholisch? Die Ebene. Sie gießt sich aus wie das Meer und wogt im Winde wie das Meer. Der Himmel taucht in sie — wie in das Meer — sie umgibt den Menschen schweigend wie die Unendlichkeit; fremd wie die Natur”* [6: 37].

Незважаючи на те, що творчий доробок Л. фон Захер-Мазоха є системою вимислу письменника, сучасники вважали його новели та оповідання відображенням автентичної об'єктивної дійсності. Однак французький мислитель Ж. Делез вбачає в образі природи в новелах Л. фон Захер-Мазоха ознаки того “мазохізму”, який ввійшов в історію як сексуальна перверсія. Якнайвиразніше, на думку Ж. Делеза, це ілюструють образи зимового степу “неймовірної краси”, зокрема, у новелі “Капітулянт” [7: 207]. Порівняно великий за обсягом опис зимового ландшафту слугує своєрідним вступом до твору. Водночас в перших рядках не лише задається тон всієї новели, але й проявля-

ється світоглядна позиція автора. Прогулянку на саях безмежною галицькою рівниною він порівнює із мандрівкою морем, наголошуючи при цьому на відчутті небезпеки чи навіть близької смерті, яке викликає вкрита снігом рівнина: “...*nur ist die Farbe der unendlichen Fläche, ist ihre Melodie ernster, düsterer, drohender, man sieht die Natur in ihrer Nacktheit, den Kampf des Daseins, man fühlt den Tod näher, man empfindet seine Atmosphäre, man hört seine Stimmen*” [6, 62]. Зображення снігової бурі у новелі “Капітулянт” корелює з внутрішнім станом персонажа. Нестерпний холод та крижаний вітер паралізують не лише тіло, а й душу людини, роблячи її холодною: “*Alles friert. Die Gedanken hängen wie Eiszapfen im Gehirn, die Seele bekommt eine Eisdecke, das Blut fällt wie Quecksilber. ... Jenes Leben, das wir so sehr lieben, ist erstarrt, wir sind ein Stein, ein Stück Eis, eine erstarrte Luftblase mehr in dem Kampf der Elemente*” [6: 66].

Вкритий “зимовим горностаєм” засніжений степ — це “ідеальне закріплення мазохістського фантазму”, “образний еквівалент мазохістського сценарію” [8: 6–7]. Мазохістськи релевантним цей пасаж робить, по-перше, добровільне надання суб’єктом власного тіла якійсь зовнішній субстанції, яка абсорбує, розчиняє його як особистість. Таке надання супроводжується з боку суб’єкта виплеском еротизованої енергії, яка проявляється у відчутті свободи, польоту: “*Wir flogen dem Wald vorbei*” [6: 65]. До того ж зображення степу має “не-антропоцентричний” характер, оскільки людина в цьому випадку — це лише частина природи, яка не проявляє активності, тобто не освоює природу, а навпаки, надає себе для “освоєння”. А це — схема поведінки мазохіста, який активний своєю пасивністю. Степ (рівнина) як небуття, як начало, яке поглинає та розчиняє в собі особистість, і водночас як об’єкт бажання — таким формулюванням можна намалювати змістовий контур мазохістського степового дискурсу [8: 16]. Така інтерпретація співзвучна з тлумаченнями З. Фрейда, в яких ландшафт є символом жіночого начала, тоді як людина — символом чоловічого.

На рівні інтертексту пейзажні пасажі Л. фон Захер-Мазоха подібні до інших творів його сучасників. Тому не дивно, що письменника часто порівнювали з такими майстрами слова, як М. Гоголь, А. фон Дросте-Гюльсгофф, А. Штіфтер чи І. Тургенєв. Проте особливо часто паралелі проводили саме з останнім, називаючи Л. фон Захер-Мазоха “німецьким Тургенєвим”. Ідею про наслідування цього письменника обґрунтовує російська дослідниця творчості Л. фон Захер-Мазоха

Л. Полубояринова. На її думку, Л. фон Захер-Мазох сам присвоїв собі звання знавця слов'янської культури, оскільки Галичину він покинув у віці 12 років, а тому не міг бути настільки добре ознайомленим з галицькими реаліями, які згодом зображав у своїх творах. Натомість невичерпним резервуаром образів та прикладом для наслідування стали твори І. Тургенєва: “Необхідний емпіричний матеріал про “слов'янський світ” черпався Мазохом, професійним істориком, з наукових публікацій та з перекладів російської прози, особливо тургенівської” [9: 4].

Здебільшого описи природи створюють своєрідний каркас для оповіді, тому найчастіше досить великі за обсягом фрагменти пейзажу розташовані на початку твору, як-от в новелі “На санях” чи “Капітулянт”. Хоча поодинокі описи природи зустрічаються і всередині тексту, корелюючи із змінами настрою персонажів. Інформантом стану природи в новелах письменника переважно виступає сам оповідач, який спостерігає за подіями, інколи втручається в їх хід, а згодом записує побачене.

У ранніх творах зображення галицької природи виглядало свіжим і новаторським. У передмові до “Дон Жуана з Коломиї” Фердинанд Кюрнбергер говорить про зародження на сході нової поезії, яка, на протигагу класичній німецькій літературі, ґрунтується на “природності”: “*Wir sehen von den Prairien der Weichsel und von den Waldgebirgen des Dnjester deutsche Dichter aufstehen, neue erdgeborene Menschen, welche nicht Büchern aus Büchern machen, sondern Büchern aus der Natur. Ihre “Quellen” sind nicht dumpfe Stadtbibliotheken, sondern die wirklichen Quellen in Feld und Wald. ... Wir hätten eine Poesie zu hoffen aus einem Naturland, nicht aus einem Beamtenland*” [6: 192]. До того ж такі образи були результатом туги за краєм дитинства та виявом світогляду автора. Однак після 70-х років ці мотиви відійшли на задній план. І хоча образи природи і надалі відігравали роль емоційного тла в оповіданнях чи романах, через часту повторюваність вони дещо втратили свою цінність. Тому елементи ландшафту в творах Мазоха (золоті снопи збіжжя в степу, вкрита снігом рівнина, загублені в карпатських лісах замки чи скелі опришків) свідчать про певні кліше автора [10, 56].

Сенсорний компонент концепту ПРИРОДА є аналізом сенсорної образності фрагментів опису довкілля в художньому тексті. Оскільки він безпосередньо пов'язаний з органами людського чуття, то можна виділити чотири різновиди сприйняття природи, що зустрічаються в новелах Л. фон Захер-Мазоха:

– на основі слухового сприймання: *Das Wasser sang einförmig fort, die Luft schlug von Zeit zu Zeit die Blätter der Bäume zusammen, die Nachtigallen schluchzten, die Grashüpfer schwirrten, da und dort schnarrte ein Laubfrosch, in dem Fensterstock, auf dem ich lag, pochte emsig der Holzwurm und über meinem Haupte zwitscherten in ihrem heiligen Nest die Schwalben* [6: 109].

– на основі зорового сприймання: *Über den blauschwarzen Bäumen stand der volle rothe Mond und warf ein grelles Feuer auf den dunkeln Himmel* [6: 106].

– на основі нюху: *Berauscher Duft von Flieder und Thymian stieg auf und manchmal trug ein Lüftchen den frischen Heugeruch der Wiesen herüber* [6: 109].

– на основі дотику: *...und wie sie in dem großen, schweren Pelze an meiner Brust lag, hatte ich ein seltsames, beklemmendes Gefühl, wie wenn mich ein wildes Tier, eine Bärin umarmen würde, und mir war es, als müßte ich jetzt ihre Krallen in meinem Fleische fühlen* [7, 80].

Здатність людини сприймати оточуючий світ одночасно в звуках, запахах, кольорах тощо дозволяє письменнику створювати складні висловлювання, в яких присутня вся палітра органів чуття. У новелах знаходимо висловлювання, що репрезентують одночасний вплив природи на різні рецептори та детермінованість психічного стану героя, його емоційного світу станом докільля: *“Bei ihrem Erwachen an dem nächsten Morgen machte Olga die Bemerkung, daß die Welt sich gleichsam um sie verändert habe. Das Stückchen Sonnenlicht, das auf dem Boden lag, bereitete ihr eine große kindische Freude, der Schnee im Garten und auf den Feldern schimmerte freundlich, die Raben, welche über die frostigen weißen Schollen hüpfen, sahen alle so glänzend, wie geputzt aus, und in ihrem eigenen Herzen war eine angenehme Unruhe”* [6, 144].

Окреме місце в сенсорній структурі концепту ПРИРОДА посідає колорит як одна з ознак зорового компоненту, що наближує літературний пейзаж до живописного, допомагаючи читачеві краще уявити описану в тексті природу. До того ж використані у створенні образу природи кольори несуть в собі емоційне навантаження: *“...welcher Blick auf die blaue, von goldenem Sonnenduft umwobene hohe Wand des Gebirges, durch welche sich Sturzbäche wie Silberbänder schlingen, und wie klar und blau der Himmel, in den die beschneiten Kuppen ragen, und wie grün und frisch die waldigen Abhänge, die Wiesen, auf denen kleine Herden weiden, bis zu den gelben Wogen des Getreides hinab, in denen die Schnitter stehen und sich bücken und wieder emportauchen”* [7: 18].

Зображенню природи у творах Л. фон Захера-Мазоха притаманне переважання зорових образів над іншими, тому дослідники вважають його новели “текстами погляду” [1: 369]. Це проявляється не лише в багатій кольоровій палітрі, яку використовує письменник, але й в умілій грі світла та тіні, що часто надає новелам таємничості, особливо в епізодах, коли в мерехтливому місячному сяйві проступають обриси старого замку чи таємничого лісу. Зображення місячної ночі та місячного світла створює таємничий настрій, який коливається від туги до тривоги, як, наприклад, в новелі “Місячна ніч”.

Аналіз матеріалу свідчить про те, що концепт ПРИРОДА відіграє важливу роль в індивідуально-авторській концептосфері Леопольда фон Захер-Мазоха. Він відображає особливий спосіб осмислення і сприймання дійсності, притаманний письменнику як мовній особистості. Тому панорамні образи галицької природи, що слугують тлом для оповіді, не лише корелюють з емоційним станом героїв, але й є виразником внутрішнього світу письменника. Особливу роль для експлікації концепту ПРИРОДА відіграють зорові та акустичні образи, зокрема, колоративне наповнення, які забезпечують комплексне сприймання концепту ПРИРОДА.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Цибенко Л. Післямова / Лариса Цибенко // Леопольд фон Захер-Мазох. Вибрані твори. — Львів : Літопис, 1999. — С. 363–383.
2. Селіванова О. О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова — К. : Фітосоціоцентр, 1999. — 148 с.
3. Луценко Р. С. Концепт “пейзаж” в структурі англоязычного прозаического текста : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Луценко Регина Сергеевна. — Иваново, 2007. — 21 с.
4. Sacher-Masoch L. von. Souvenirs. Autobiographische Prosa / Leopold von Sacher-Masoch. — München : belleville, 1985. — S. 32–33.
5. Sacher-Masoch L. von. Eine Autobiographie / Leopold von Sacher-Masoch // Deutsche Monatsblätter. — Jahrgang 2, Heft 3. — Juni 1879. — S. 259–269.
6. Sacher-Masoch L. von. Don Juan von Kolomea. Galizische Geschichten / Leopold von Sacher-Masoch; [Hrsg. und mit einem Nachwort von Michael Farin]. — Bonn : Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1985. — 205 S.
7. Sacher-Masoch L. von. Venus im Pelz: [mit einer Studie über den Masochismus von Gilles Deleuze] / Leopold von Sacher-Masoch. — Frankfurt am Main : Insel Verlag, 1980. — 282 S.
8. Полубояринова Л. “Белый снежный мех” равнины : тургеневский “морской синдром” и степной дискурс Мазоха / Л. Полубояринова // Wiener Slawistischer Almanach. — 2006. — Bd. 58. — S. 5–26.

9. Полубояринова Л. Сектантский роман Захер-Мазоха / Л. Полубояринова // Захер-Мазох Л. фон. Мардона / [пер. с нем.]. — СПб.: Азбука-классика, 2006. — С. 5–14.
10. Klanska M. Die Funktionen der galizischen Landschaft in den Werken von Leopold Sacher-Masoch, Karl Emil Franzos und Joseph Roth / Maria Klanska // Funktion von Natur und Landschaft in der österreichischen Literatur / [hrsg. von Régine Battiston-Zuliani]. — Bern, Berlin, Bruxelles, Frankfurt am Main, New York, Oxford, Wien : Peter Lang, 2004. — S. 51–72.